Új határok között

Büntetés-végrehajtás a két világháború közötti Magyarországon

A két világháború közötti Magyarország büntetőjogát három lényeges tendencia jellemezte. Egyik az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság alatt történtek jogi konzekvenciáinak levonása, a másik a 20. század büntetőjogi reformgondolatainak jogszabályi megfogalmazódása, a harmadik pedig a militarizálódás és a háborús feszültség megjelenésének jogi vonatkozásai. Mindhárom hatás komoly változásokat idézett előtt a büntető anyagi jogi és a büntetés-végrehajtási jog és gyakorlat körében.

A Tanácsköztársaságot követő politikai berendezkedés büntetőjogi és kihágási reakcióira a védekezés volt jellemző. Tanulva az 1918-as eseményekből és a forradalmi mozgalmak társadalomátalakító erejének tapasztalataiból, az új rendszer politikusai az első években mindenekelőtt a rezsim büntetőjogi védelmére fordították figyelmüket. A *Csemegi-kódex* (a hatályos büntető törvénykönyv) hűtlenségre, lázadásra, izgatásra vonatkozó passzusai megítélésük szerint kevésnek bizonyulván, megszületett az *1921/3. tc.*, az, amelynek lényegi rendelkezése, hogy az állam és a társadalom törvényes rendjének *„erőszakos felforgatására"* vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály *„kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló"* mozgalmakat vagy szervezkedéseket bünteti. Még ha az első mondatokból nem olvasná is ki valaki, hogy a törvény kifejezetten a bolsevik forradalom résztvevői, majd a kommunista mozgalom tagjai ellen irányult, a *Kúriai döntvények* nem hagytak kétséget afelől, hogy a jogalkotó a kommunista aktivistákra gondolt. (Például a K. 6350/1924 értelmében a törvény hatálya alá tartozott, aki a „proletárdiktatúra összeomlása után külföldre menekült kommunistákkal összeköttetésben és egyetértésben álnéven gyárba munkásnak állott be azért, hogy a munkásság körében az osztályharc és forradalmi mozgalmak érdekében társakat nyerjen.")

Mint az egyik legsúlyosabb bűncselekménykör, szankcionálása ennek megfelelően halál- és szabadságvesztés-büntetés volt. Magának az alapesetnek legmagasabb büntetése tizenöt évig terjedhető fegyház volt, de ha az államellenes szervezkedéssel összefüggésben a büntető törvénykönyvben meghatározott további bűncselekményeket is elkövették, úgy a büntetés egészen a halálbüntetésig vagy az életfogytiglani fegyházbüntetésig is terjedhetett. Érdekes a törvénynek az a passzusa, amelyik külön védelemben részesíti a

katonaságot, a magyar fegyveres erőt, a magyar királyi rendőrséget és csendőrséget, amennyiben öt évig terjedhető fogházbüntetéssel fenyegeti mindazokat, akik ellenük izgatnak, aki *„alakilag és tartalmilag egyaránt törvényes rendelkezésük ellen engedetlenségre hív fel"*. Megemlítendő, hogy a törvény külön fejezetben tárgyalta az addig a magyar büntetőjogban ismeretlen tényállást, *„a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló"* bűntetteket és vétségeket. A magyar büntető jogalkotás szégyenfoltjának tekinthető az 1920. év két törvénycikke (1920/15. az árdrágító visszaélésekről és az 1920/26. tc. a vagyon, az erkölcsiség és a személyiség büntetőjogi védelméről), melyek a mindkét nembeliekre alkalmazható bot- és vesszőbüntetés újrabevezetéséről rendelkeztek.

A személyi szabadságjogok körét érintette az 1914/50. tc. 10. paragrafusában foglalt felhatalmazás meghosszabbítása, melyet a garanciális aggályokat félretéve rendeleti úton hosszabbított meg a kormányzat. E felhatalmazásra alapozva azután belügyminiszteri rendeletekben az állam biztonsága, a társadalmi rend védelme érdekében a közbiztonságra nézve veszélyes vagy gyanús (!) egyének ellenében lehetővé tette a rendőri felügyelet, illetőleg a rendőrhatósági őrizet (internálás) alkalmazását (4352/1920, 30035/1920, 3000/1922 BM-rendeletek).

A militarizálódás bizonyítékának volt tekinthető az 1930. évi büntető jogalkotás. Az *új katonai büntető törvénykönyv* (1930/2. tc.) és *a kémtevékenységről, a hűtlenség tényállási körnek kiszélesítéséről szóló* 1930/3. tc. vitathatatlanná tette ezt a folyamatot. Az 1939/2. tc., a honvédelmi törvény pedig a levente- és hadkötelezettséggel, hadkötelezettséggel és hadi szállításokkal kapcsolatos számos büntető rendelkezést tartalmazott. Egy évvel később tették közzé a magyar állam biztonságáról és nemzetközi érdekeit veszélyeztető egyes bűncselekmények büntetéséről szóló törvényt (1940/18. tc.).

Megrögzött bűntettesek

Többek között a büntetőjogi reformáramlatok hatására született meg az 1928/10. tc., a *II. Büntetőnovella*, melynek leglényegesebb intézkedése a megrögzött bűntettesek elleni fellépés. Már a századelő büntetőjogi mozgalmainak részévé vált a bűntettesek osztályozása, és tipizálásnak megfelelő speciális kezelése. A reformiskolák tettes-büntetőjogi felfogása (melynek központi ideája a bűncselekmény normatív vizsgálatáról az ítélkezésnél és a végrehajtásnál egyaránt az elkövető személyiségére és személyes körülményeire helyezni a hangsúlyt) előtérbe állította potenciális bűnelkövetők kezelésének kérdését. Még a háború előtt sor került a *közveszélyes munkakerülőkről* szóló jogszabály kodifikálására, ezzel egyidőben a dologház intézményének felállítására.

A két háború közötti Magyarország büntető jogalkotása a többszörös visszaeső, súlyos, ún. *megrögzött bűnelkövetőket* is célba vette, s a fent említett II. Büntetőnovella intézményesítette számukra a szigorított dologházat. (A törvény szerint megrögzött bűntettesnek volt tekinthető, aki *„az élet, a szemérem vagy a vagyon ellen különböző időben és egymástól függetlenül legalább három bűntettet követett el, és a törvény értelmében halálbüntetés kiszabásának nincs helye, ha megállapíthatja róla, hogy ... a bűncselekményeket üzletszerűen követte el vagy bűncselekmények elkövetésére állandó hajlamot mutat."*

A szigorított dologház speciális szabadságvesztés-büntetési nem volt, mely, szemben a polgári társadalom büntetőjogának garanciális intézményeivel, határozatlan tartamban állapította meg a büntetést (*„míg közveszélyességük tart"*). Az ítéletben a határozatlan tartamú szabadságvesztés megjelölése helyett a büntetésnek csupán a minimumát írták elő (melynek amúgy általános legkisebb, alsó mértéke három, a feltételes szabadságról visszakerültek esetében öt esztendő), felső határát nyitva hagyták. Az ítéleti minimum letöltése után évente egy alkalommal kérvényezhette az elítélt az igazságügy-minisztertől feltételes szabadságra bocsátását, melynek kiérdemléséről a szigorított dologház mellett szervezett felügyelő hatóság nyilatkozott. A szigorított dologház beleillett azon nyugat-európai törvényhozási törekvések sorába, amelyek a társadalomra veszélyes elemek ellen preventív céllal és büntető eszközzel kívántak fellépni, s melynek kevésbé ellenőrizhető és így kevésbé törvényes formájává lett az *internálás*. (Bármennyire ellenérzéseket táplál is ugyanakkor a határozatlan tartamú szabadságvesztés garanciahiányos megoldása, s az elítélt ennek következtében megnövekedett kiszolgáltatottsága, el kell ismerni, hogy a törvény elkerülte a politikai bűncselekmények elkövetőivel szembeni fellépésre kínálkozó alkalmat, s az új büntetési nemet csak „közbűntettesekre" vonatkoztatta.)

Reformgondolatok

A törvénykezési praxist pedig óvatossága, jogászi kiegyensúlyozottsága miatt is dicséret illeti, mely visszatartotta a szabadságvesztések és a szigorított dologház halmozott alkalmazásától. Magyarországon nem vált jellemzővé a biztonsági intézkedések és a büntetések együttes alkalmazása.

A Büntetőnovella a büntetési rendszer módosítására is tett lépéseket, amikor lehetővé tette a törvénykező bírónak, hogy ha így *„érzékenyebben lehet megbüntetni ... s határozottabban visszatartani"* a bűnelkövetőt, akkor a fogházbüntetés helyett pénzbüntetés kiszabását is választhatta.

Ugyancsak a reformgondolat járta át az 1940/37. törvénycikkelyt, mely a büntető ítélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények korlátozásáról és megszüntetéséről szólt.

Mindezek az intézkedések újabb feladatokat róttak a büntetés-végrehajtásra, különösképpen a szigorított őrizet alkalmazásánál.

A büntetés-végrehajtás feltételrendszere a trianoni diktátumot követően jelentősen meggyengült. Ennek leglényegesebb összetevője természetesen a fegyintézetek és fogházak számának erőteljes csökkenése volt. A gondot nem feltétlenül az intézetek hiánya jelentette, hanem a dualizmus idején kialakított, a századforduló táján már szisztematikussá tett *fegyház–börtön–fogház hálózat megbomlása*.

A háború utáni rendezés következtében a magyar büntetés-végrehajtás elveszítette a *lipótvári*, az *illavai* és a *nagyenyedi* fegyintézetet (33 százalék), továbbá 42 *törvényszéki* (64,4 százalék) és 200 *járásbírósági fogházat* (63,9 százalék). Ily módon a háborút megelőző intézeti állományból mindössze hat fegyintézet, 23 törvényszéki és 113 járásbírósági fogház maradt az igazságügyi kormányzat birtokában. (Ez utóbbiak közül is kis forgalmuk miatt a húszas évek második felére még további 25-öt megszüntettek.)

A két világháború között funkcionáló ún. országos büntetőintézet volt *a budapesti ki-*

rályi országos gyűjtőfogház, a váci királyi országos fegyintézet és közvetítőintézet, a soproni királyi országos fegyintézet és szigorított férfi dologház, a hartai királyi országos büntetőintézet (Állampuszta), *a márianosztrai királyi országos büntetőintézet és szigorított női dologház, a szegedi királyi kerületi börtön és államfogház.* 1906-tól működött a Gyűjtőfogházzal egy igazgatás alatt az *Igazságügyi Országos Megfigyelő és Elmegyógyászati Intézet.* Nem kevésbé az antropológiai reformirányzat hatására, bűnügyi embertani laboratórium is működött a Gyűjtőfogházban, az elkövetők embertani és lélektani sajátosságainak tanulmányozására. Vácott és a budapesti Gyűjtőfogházban üzemeltettek jól felszerelt rabkórházakat.

1922-ben állították fel – még 1910-es előzmények után – az *Országos Börtönügyi Múzeumot,* s 1925-től az Igazságügyi Minisztériumban Tauffer Emil örököseinek felajánlásaiból nyílhatott meg a *Börtönügyi Tauffer-könyvtár.*

Királyi törvényszéki fogházak működtek *Budapesten* (budapesti törvényszéki fogház és pestvidéki törvényszéki fogház), továbbá *Baján, Balassagyarmaton, Debrecenben, Egerben, Győrben, Gyulán, Kalocsán, Kaposvárott, Kecskeméten, Miskolcon, Nagykanizsán, Nyíregyházán, Pécsett, Sátoraljaújhelyen, Sopronban, Szegeden, Szekszárdon, Székesfehérvárott, Szolnokon, Szombathelyen, Veszprémben és Zalaegerszegen.* A járásbírósági fogházak befogadóképessége nem volt jelentős, a 250 letartóztatott befogadására alkalmas jászberényi járásbírósági fogházon túl általában 15-20 fő elhelyezésére nyílt lehetőség egy-egy fogházban.

Túlzsúfoltság

Tekintettel a Tanácsköztársaságot követő megtorlásra és a háborút követő elnyomorodásra válaszul ugrásszerűen megnövekvő kriminalitásra, s a börtönügyi igazgatásban a szerkezetváltozás miatt bekövetkezett átmeneti zavarodottságra is, a büntetés-végrehajtás rendkívüli feladatokkal volt kénytelen szembenézni. A megkisebbített országterületre eső letartóztatottak száma megduplázódott és az intézetek túlzsúfoltakká váltak (az új határok között 1920 májusában a rablétszám meghaladta a 14 ezret, holott a háború előtt 7700 körül mozgott az ugyanezen területre vetített mutató). A túlzsúfoltság természetes velejárója volt az ellátási körülmények jelentős minőségromlása, az élelmezési problémák, a ruha- és munkaanyag hiánya, a fűtetlenség, s nem kevésbé a büntetés-végrehajtási őrség végletes kimerülése.

A büntetés-végrehajtás jogi környezete a két világháború között lényegesen nem változott. A rezsim jogfolytonosság-eszményének megfelelően e területen sem törekedtek valamiféle újraszabályozásra, csupán kisebb korrekciós kiegészítéseket eszközöltek. A leglényegesebb változások a rabmunkáltatás, az élelmezés és a szigorított dologház bevezetése körül voltak. A rabmunkáltatás fő vonása az első világháborút követően az ipari jellegűről a mezőgazdasági termelésre való áttérés volt. Minthogy a korábban működő, döntően ipari üzemek nem váltották be a hozzájuk fűzött jövedelmezőségi reményeket (sőt inkább problémákat okoztak az igazságügynek), a börtönügy vezetői a mezőgazdasági termelés felé fordultak. Növelte az agrárgazdaságok esélyeit az is, hogy a háborút követően rendkívüli nehézségekkel kellett a kormánynak szembenéznie a nyersanyag-ellátás-

ban általában is, nemcsak a börtönügyi vállalatok esetében. Az ipari központjainak jelentős részét vesztett Magyarország gazdasága is agrárjellegűvé formálódott. Az érvek között jelentősen nyomott a latban, hogy a letartóztatott népesség közel negyven százaléka a mezőgazdasággal foglalkozók köréből került ki. Kezdetben a hartai közvetítő intézetet alakították át országos intézetté (Állampuszta), minthogy korábban mezőgazdasági termelés csak a közvetítő intézetekben zajlott, később a törvényszéki fogházakban is létesítettek kertészeteket, hogy legalább a fogház élelmezéséhez hozzájárulhassanak.

Eredetileg *a rabmunkáltatás* egyik leágazásaként született meg a rabélelmezés sajátos válfaja, *a vállalkozói rendszer*. Eredetileg a rabmunkát bérbe vevő vállalkozó szervezte a rabok ellátását is. Ez a vállalkozói alapon történő élelmezés azonban fennmaradt akkor is, amikor már a rabok munkával történő ellátása állami feladattá lett. Nos, a két világháború közötti Magyarország börtönügyi kormányzata 1921-ben végleg felszámolta a vállalkozó részt a büntetés-végrehajtásban, s a törvényszéki fogházakban is a házi kezelést honosították meg (3063/1921 IM). Ezzel függött össze a fogházak melletti rabkertészetek elterjedése, a rabmunkáltatás agrárirányba történő elmozdulása is.

Szigorított dologház

A *szigorított dologház* megvalósítására a törvény új, speciális, kifejezetten e büntetési nem végrehajtására szolgáló intézetek felállítására kötelezte az igazságügyi kormányzatot. Ez az intézkedés logikus következménye volt a szigorított dologház jellegéről és lényegéről vallott felfogásnak. A szigorított dologház esetében ugyanis a megrögzött, különösen veszélyes és lényegében javíthatatlannak ítélt bűnözői körrel szemben a büntetések különféle céljai közül vitathatatlanul előtérbe került az ártalmatlanná tétel, vagyis a társadalom védelme. Minden egyéb megfontolás másodlagossá minősült. Ezek az elítéltek pedig érthetően különleges kezelést igényeltek, nem lehetett őket hagyományos módszerrel megközelíteni, biztonságosan őrizni. A rendelkezés nem valósult meg. Az Igazságügyi Minisztérium inkább a mentőkötélbe kapaszkodott, s élve a jogszabály adta lehetőséggel, addig is, amíg az új intézetek elkészülhetnek, a meglévő intézetek közül jelölték ki a szigorított dologház végrehajtását szolgáló intézeteket. (Sopronkőhidára kerültek a férfi, Márianosztrára a női elítéltek.) A végrehajtás nem csupán papíron jelentett feladatokat, mert – szemben az 1913/21. törvénycikkben meghonosított dologház intézményével, melyet nem kedvelt meg a magyar bírói kar – a szigorított dologház alkalmazása a praxis szívesen használt eszköze lett.

A szigorított dologház végrehajtását tekintve *„kombinált intézmény"*, vagyis a dologház és a fegyház jellemzőinek keveredéséből képződött rezsim. A dologházból származik a határozatlan időtartam gondolata és a munkakényszer, a fegyházból pedig a rendkívül szigorú rend, a kevés kedvezmény és nagy terhelés gyakorlata, kemény életmód. Ebből fakadóan a szigorított dologház végrehajtására is csak fegyintézetben kerülhetett sor.

A reformiskolák egyik jelentős vívmányának számított a fiatalkorúak differenciált kezelésére vonatkozó követelésük elfogadtatása az európai kormányzatokkal. A huszadik század talán legfőbb eredményének számít a büntetőjogban és a büntetés-végrehajtásban egyaránt a fiatalkorúak kezelésére vonatkozó speciális szabályozás és végrehajtási gya-

korlat kimunkálása. Hazánkban még a háború előtt került sor az idevágó jogszabályok kodifikálására (1908/36., 1913/7. tc.), az intézethálózat kiteljesedése azonban csak a két világháború közötti korszakban rögzíthető. A harmincas évekre már 1330 fő befogadására alkalmas *öt állami javítóintézet* (Aszód, Budapest, Cegléd, Székesfehérvár, Rákospalota) és tizenegy kilencszáznegyven főre méretezett, költségvetésből támogatott *magánintézet*, továbbá a fegyházban és börtönben letöltendő szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekményt elkövetett elítéltek számára öt helyen álltak készen fiatalkorúak befogadására: *a ceglédi és nyíregyházi fiatalkorúak fogházában*, valamint *a pestvidéki, egri és gyulai törvényszéki fogházak elkülönített részlegeiben*.

Az állam persze minden ismert nehézsége ellenére sem mondott le a börtönügy technikai színvonalának emeléséről s új létesítmények átadásáról. Így került sor az állampusztai (hartai) önálló iskolaépület létesítésére, a budapesti gyűjtőfogház kórházában tüdőbetegosztály megnyitására, a váci 18 kórtermes rabkórház átadására. Megkezdte működését a Pestvidéki Törvényszéki fogház (Gyorskocsi utca), megnyitotta kapuit *a békéscsabai, hajdúböszörményi, hajdúszoboszlói, hatvani, szigetvári fogház*. Nem kevéssé ennek köszönhetően, 1925-re megszűnt az intézetek zsúfoltsága, amit a konszolidálódó büntetőjogi praxis is kiegészített: 1930-ban már csak hétezer körül mozgott az átlagos rablétszám.

A változásokkal összhangban az Igazságügyi Minisztériumban külön ügyosztály alakult *a büntetés-végrehajtás gazdasági ügyeinek* intézésére. (Megjegyzendő azonban, hogy sajnos nem annyira a börtönügy finanszírozása, mint inkább a rabmunkából befolyó jövedelmek fokozása lett a célja az új szervezeti egységnek. E cél előtérbe kerülése a büntetés-végrehajtás történetének valamennyi periódusában a hatékony börtönügyi munka rovására ment, s a gazdasági céloknak egyértelműen alárendelte a kriminológiai, büntetés-végrehajtási megfontolásokat.)

„Fegyveres karhatalom"

A büntetés-végrehajtás személyzete *„fegyveres karhatalomnak"* volt tekinthető a jogszabályok felfogása szerint. Amennyiben feladatát nem tudta volna ellátni, segítségül hívhatta a csendőrséget, rendkívüli esetben a katonaságot is.

A büntetés-végrehajtási személyzet számára a legfontosabb változás volt az igazságügy-miniszter 1923. évi rendelete értelmében *fegyőri és fogházőri tanfolyamok* megindítása (15854/1923 IM), amely generálisan szabályozta az őrszemélyzet szakmai képzését, s ezzel egyidőben meghatározott ismeretminimumot állított a fegyőrök és fogházőrök elé. Az alkalmazási feltételek ugyanis valóban csak a minimumot jelentették: írni-olvasni tudást, elemi számvetésben való jártasságot és katonai gyakorlatot („jártas a fegyverforgatásban") követeltek meg. A „kiképzés" mindössze annyit jelentett, hogy az új őr alkalmazásakor ismertették vele a szolgálati szabályzatot és az „Útmutatás a fegyveres szolgálatban" című füzetkét. Az őri tanfolyamot és őri vizsgát ezt követően, négyheti kurzus keretében kellett elsajátítani.

Az őrszemélyzet egyenruháját a két világháború közötti időszakban a következőképpen állapították meg a jogszabályok. Az egyenruha viselése *kötelező* volt, s azt az elöljá-

róság bocsátotta rendelkezésre. Az egyenruha állott *búzavirágkék posztóból, ezüst színű rózsával, két rézgombbal, bőr szemvédővel és rézcsatos fekete viharszíjjal ellátott*, a honvédségi minta után készült *sapkából, sötétkék posztóból szabott, ujjain vitézkötéses, mellen öt rézgombos téli vagy barna csontgombokkal ellátott nyári csinvatzubbonyból; búzavirágkék téli pantalló posztóból vagy nyári csinvatnadrágból; tehénből készült bakancsból, acélszürke posztóköpenyből.* A fegyverzet szuronnyal ellátott *Manlicher-puskából* állott.

A tisztviselők egyenruháját még a 43845/1891. sz. IM-rendelet határozta meg. (Eszerint a lelkészt és az orvost leszámítva, valamennyi tisztviselő számára kötelező a szolgálatban az egyenruha viselése, melyet funkciójuk félreérthetetlensége érdekében hordtak; a kardot pedig tekintélyük emelése és egyértelműsítése miatt voltak kötelesek viselni.) Az öltöny elemei voltak: a honvédtiszti mintára készült *fekete posztósapka*, hurkos rózsával és állszíjjal; *sötétkék posztózubbony ibolyaszín hajtókával és aranyzsinórral, aranypaszománnyal; szürke pantalló, simafejű cipő vagy félszárú csizma*, végül *sötétbarna, aranygombos posztóköpeny.*

Mezey Barna